

УДК 324:316(477)

Рибак О. С.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ РИЗИКОЛОГІЇ

У статті узагальнено та систематизовано інтерпретації поняття політичного ризику західними та пострадянськими дослідниками; охарактеризовано періодизацію інституалізації політичної ризикології; виокремлено специфіку теоретичного дослідження для вироблення комплексного поняття політичного ризику.

Ключові слова: ризик країни, політичний ризик, концептуалізація, інституалізація, періодизація, систематизоване поняття.

Рыбак А. С. Концептуализация политической рискологии

В статье обобщены и систематизированы интерпретации понятия политической риск западными и постсоветскими исследователями; охарактеризовано периодизацию институализации политической рискологии; выделена специфика теоретического исследования для выработки комплексного понятия политического риска.

Ключевые слова: риск страны, политический риск, концептуализация, институализация, периодизация, систематизированное понятие.

Rybak A. S. The conceptualization of the theory of political risk

The article summarizes systematic interpretation of the concept of «political risk» of Western and former Soviet researchers, describes the institutionalization of political periodization of the theory of political risk, highlights specific theoretical research to develop a comprehensive concept of political risk.

Key words: country risk, political risk, conceptualization, institutionalization, periodization, systematic concept.

Постановка проблеми. З моменту своєї появи політичній ризикології була притаманна утилітарність, яка визначила її закритість для широкої наукової громадськості, оскільки конкретні моделі аналізу політичного середовища набували комерційного характеру та не оприлюднювалися. Однак проблемами політичного ризику займалися авторитетні дослідники, що визначило інтерес до їх висновків у науковому співтоваристві та згодом зробило цю тему відкритою для академічних дискусій. Високий рівень «попиту» на продукти аналізу політичного ризику різко контрастує з його недостатньою концептуальною та методичною розробленістю, яка, в свою чергу, перешкоджає підвищенню розвитку політичної ризикології на дійсно високий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній політичній науці проблемі концептуалізації політичної ризикології присвячені наукові дослідження С. Кобріна, В. Вестона, Б. Сорджа, М. Фіцпатріка, Г. Райса і І. Махмуда. На пострадянському науковому просторі епізодичні дослідження в галузі теорії політичного ризику були зроблені такими авторами, як І. Подколзіна, Я. Мазун., І. В. Джус. Неодноразові спроби аналізу політичної ризикології робилися українськими політологами В. Кривошеїном, М. Михальченком, В. Головатюком та ін. Проте аналіз теорій політичного ризику в їх еволюційній динаміці ще недостатньо повно відображений у наукових розвідках, насамперед українських фахівців. Тому метою цієї статті є узагальнення досвіду західних дослідників, систематизації наукового матеріалу з даної тематики, розмежування понять «ризик країни» і «політичний ризик» та поділу інституалізації політичної ризикології на періоди, в рамках яких вирішувалися конкретні специфічні наукові проблеми, а особливо зміст поняття політичного ризику, що могло б задовільнити представників різних наукових кіл.

Виклад основного матеріалу. Становлення та розробка нових наукових напрямів, теорій,

гіпотез завжди потребує акумуляції зусиль науковців і спричиняє в науковому товаристві низку дискусій щодо суперечливих моментів доказовості припущень. Така ж ситуація не обминула політичну ризикологію, яка почала набирати актуальності із застосування теорії систем до вивчення політичних процесів. Для сучасної України важко переоцінити значення теорії політичних ризиків, насамперед незважаючи на те, що її політична система до сьогодні перебуває в пошуку ефективних моделей управління.

Незважаючи на те, що поняття «ризик країни» виникло раніше поняття «політичний ризик» (останнє було складовою частиною першого), на початковому етапі їх смислові значення практично збігалися. Поняття «ризик країни» з'явилося в 70-ті рр. XX ст. у зв'язку зі зростаючою інтеграцією національних фінансових ринків у структури світової економіки. Вперше воно введено в науковий обіг першим віце-президентом Сіті-банку (США) І. Фрідманом, але воно і сьогодні не має чіткого загальноприйнятого трактування [4].

Представники першого покоління політичної ризикології стали новаторами-початківцями, які започаткували засвоєння загальнофілософської методології для дослідження політичного ризику. Більшість світових науковців (ризикологів) вважають Кубинську революція точкою відліку зародження політичної ризикології, але окремі представники американського наукового співтовариства не погоджуються із цим і зазначають, що політичний ризик почав досліджуватися з 1950-х рр. Теоретики цього періоду інтерпретували політичний ризик з допомогою взаємозалежності двох індикаторів: економічна свобода ↔ довіра (недовіра) до уряду. Так, найвидніші дослідники в межах вищезазначеного підходу В. Вестон і Б. Сорж визначають політичний ризик як «дії національного уряду, які заважають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод або призводять до часткової чи повної конфіскації власності іноземних компаній» [19]. Такої ж позиції дотримується і Д. Конклін, який вважає, що політичний ризик охоплює діапазон протилежностей урядової (загальнонаціональної) політики до корпоративних цілей, а проявляються вони у формі: (1) державна конфіскація, обмеження іноземних інвестицій, прийняття регулюючих положень щодо тарифів та (2) накладання податкових зобов'язань для внутрішньої торгівлі тощо [7]. У даному випадку політичний ризик розглядається через вплив владних національних чинників на проведення ділових операцій.

Аналогічний підхід використовують Д. Ейтман і А. Стоунхіл, які визначають політичний ризик як конфлікт між корпоративними цілями та прагненнями органів державної влади [8]. Свою типологію політичних ризиків дослідники будують на основі форм взаємин державної влади з іноземними компаніями. Слід зазначити, що інтереси фірми і уряду в більшості випадків завжди мають конфліктний характер. Уряд намагається домогтися максимальних економічних вигод за мінімальною «політичною ціною», а економічний суб'єкт прагне отримати від влади найбільшого не тільки економічного, але і політичного сприяння щодо розвитку свого бізнесу.

Даний підхід і сьогодні є достатньо впливовим, але, як справедливо зауважує С. Кобрін, перше покоління теоретизації політичного ризику є лише колективним зусиллям науковців аналізувати різні прояви нематеріальних та ринкових ризиків в дискретні категорії [15]. Вони мають обмежене методологічне та концептуальне значення для інституалізації політичної ризикології, оскільки припускається, що економіка є автономною сферою життєдіяльності суспільства; по-друге, вона диктує умови функціонування політики та відсуває на другий план «монополітистичні» методи регулювання зі сторони держави; по-третє, такий підхід розглядає нормативні і проєктивні цінності політики, а з ними й похідні політичні процеси та політичну діяльність взагалі як латентну небезпеку для вільного автономного розвитку ринку або економіки. Тобто теоретики цього підходу вважають, що ризики виникають через політику і можуть бути мінімізовані лише за умови обмеженої діяльності уряду. Таким чином, політичний ризик розглядається екзогенно, як втручання у вільний ринок, а факт того, що ризик виникає за відсутності функціонально ефективних політичних систем та інститутів позбавляє методологічного інструментарію процедуру прогнозування та аналізу

політичних ризиків.

Сьогодні підходи першого покоління отримали назву «catalogue school», дослідницькі практики якої розвиваються на твердженнях про негативний характер урядової діяльності в тих країнах, в які вкладаються іноземні інвестиції. А. Хесмі і Т. Гувенлі, здійснюючи аналіз можливих варіацій дій уряду, доходять висновку, що сучасні дослідження в межах цієї школи повинні базуватися на мультиплікаторній теорії, що складається із таких елементів: (1) обмеженість імпорту; (2) неочікувана девальвація валюти; (3) затримка репатріації прибутку; (4) неконвертованість валюти; (5) тероризм; (6) недосконале податкове право; (7) трудові страйки; (8) експортні обмеження; (9) невиконання договорів; (10) обмеження на доступ до місцевих ринків; (11) конфіскація або націоналізація; (12) конфіскація майна; (13) обмеження та контроль каналів передачі інформації. Аналіз цих змінних додасть об'єктивності дослідженням політичних ризиків [9].

Дослідники другого покоління, враховуючи помилки попередників, залежність економічного розвитку розглядали прямопропорційно від політичної модернізації, коли відсутність стійких політичних інститутів створює менш стабільні умови для економічного розвитку. Ми вважаємо, що поява цієї теми зумовлена актуалізацією процесів деколонізації та формуванням нових нестабільних держав. Тобто, тоді як економісти розглядали необхідні умови для економічного розвитку та індустріалізації, то політологи аналізували умови, необхідні для політичної модернізації, інституційного розвитку і становлення нових ліберальних демократичних суспільств. Відповіді на вищезазначені наукові проблеми отримали після застосування методу диференціації, за допомогою якого дослідники прийшли до висновків, що еволюційним універсалиям притаманні структурно-функціональні ознаки, які можна спроектувати на певні стадії розвитку окремих суспільств. Зрештою структурно-функціональний аналіз став підґрунтям для подальшого розвитку та апробації в рамках політичної ризикології, інвент-системного аналізу політичних систем та процесів.

Ширші інтерпретації політичного ризику зустрічаємо у С. Кобріна, який пропонує досить широке тлумачення даного феномена, що визначається як «непередбачені обставини, які виникають у політичному середовищі або викликані політичними подіями чи процесами, які приймають зазвичай форму обмежень під час проведення ділових операцій» [14]. До свого визначення С. Кобрін вводить низку суттєвих уточнень, зокрема про те, що будь-яке політичне середовище визначається як процес, метою учасників якого є здобуття влади для прийняття політичних рішень. По-друге, на думку дослідника, аналізуючи політичний ризик, недоцільно включати всі події, що відбуваються в політичному середовищі. По-третє, відносини між середовищем і суб'єктом можуть носити як прямий, так і непрямий характер, а наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними.

Поглиблюючи ці ідеї, Г. Райе та І. Махмауд акцентують увагу на необхідності врахування як внутрішніх політичних подій, так і міжнародної політичної ситуації. Вони визначають політичний ризик як «внутрішньодержавні та міжнародні, неконфліктні та інтеграційні події й процеси, які можуть (або не можуть) призвести до змін в урядовій політиці всередині країни, що виразиться в несприятливих умовах, або ж навпаки, створить додаткові можливості (що стосуються, наприклад, прибутку, ринків, персоналу) для фірми» [17]. Американський дослідник Ч. Кеннеді включає в поняття політичного ризику всі неринкові чинники – економічні, соціальні, культурні та чисто політичні, трактуючи його як «невизначеність середовища, в якому діють всі неринкові сили» [12]. При цьому політичний ризик пов'язаний не тільки з кризовими явищами (революція, військовий переворот), а і зі зміною законодавства, політичних еліт тощо. Подібний підхід продемонстрований П. Мортангом і В. Аллерсом, які вважають політичний ризик сукупністю подій або окремих складових елементів подій, що впливають на стабільність [16]. Притаманні нестабільним державам, в яких проходять викривлені процеси модернізації, де політична влада інколи фактично перебуває в одних руках, а загальна політична воля носить вузько приватні інтереси правлячих еліт. Тому Р. Грін визначає політичний ризик як «функцію політичної

стабільності або налаштування до радикальних політичних змін» [11]. Політичний ризик в такому випадку виступає як рівень стабільності управління інституціями держави, політичними подіями, конкурентними приватними інтересами або застосування ненасильницького примусу акуратним демократичним способом.

Згодом відбулася трансформація підходів другого покоління в бік більшої формалізації та розвитку концептуальних основ ідентифікації й оцінки політичного ризику. Найбільших результатів у цьому досяг Ш. Робок, який прагне операціоналізувати підходи до політичного ризику в функціональній площині – аналіз має бути динамічним і таким, що враховує процеси прийняття колективних рішень. Загалом, на думку Робока, політичний ризик – це контекстне явище, а політична нестабільність є системною, тому ризик не завжди виникає при нестабільності (не завжди є загроза для інвестицій). С. Робок наголошує, що загроза політичного ризику в міжнародному бізнесі виникає тоді, коли: (1) у бізнес-середовищі виникають певні бар'єри і обмеження; (2) їх поява, у свою чергу, важко піддається прогнозуванню і є результатом політичних змін [18]. У такому випадку, як зазначає дослідник, зміни в політичному середовищі будуть розцінюватися як політичний ризик тільки тоді, коли вони суттєво впливатимуть на прибутки й інші цілі конкретного економічного суб'єкта.

Своєрідної позиції дотримуються М. Фіцпатрік, В. Ашер, Т. Брювер, вважаючи існуючі дефініції політичного ризику незадовільними через те, що вони акцентують увагу на статистиці ризику і таким чином фіксують лише кінцеву точку того чи іншого вектора розвитку. На їхню думку, основну увагу необхідно приділяти динаміці політичної дії, оскільки так можна точніше зрозуміти дії політичних сил, ніж передбачити переможців і переможених [10].

Відповідно третє покоління підходів до аналізу політичного ризику можна охарактеризувати як протистояння методу та теорії, що спричинено історичними подіями, в основному пов'язаними із конфіскаціями майна іноземних фірм. Виникла необхідність пояснювати не загальну схему ризику, а розвивати методи оцінки політичного середовища з метою у правління ризиками. У наукові дослідження було залучено неакадемічні установи, які пропонували різні методи і системи оцінки ступеня ризику, а також моделі передбачення і прийняття адекватних рішень. Тому загальна маса підходів попадає в три класифікації: якісні, напівкількісні та побудова сценаріїв.

Якісні підходи отримують більше застосування в гуманітарних науках, оскільки спрощують шляхи отримання результатів дослідження. Набори даних в гуманітарних дослідженнях мають тенденцію до проблеми кількості випадків та обмеженість переліку факторів, оскільки факторами тут виступають обставини. Базуючись на такій аксіомі, Н. Долк і О. Хелмир вважають метод Дельфі – багатоетапний метод, який передбачає початкове ізольоване винесення експертами своїх суджень та подальше багаторазове їх коригування на базі ознайомлення кожного експерта з судженнями інших експертів до того часу, доки величина різниці оцінок не буде знаходитися в рамках заздалегідь встановленого бажаного інтервалу варіювання оцінок – найкращим для подібних досліджень [17]. Хоча метод Дельфі достатньо популярний, його вплив на реальну структуру пріоритетів у більшості розвинених країн є обмеженим. У багатьох країнах цей та інші методи виявлення пріоритетів часто не забезпечені механізмами реалізації або поступаються місцем іншим пріоритетам, обраним відповідно до політичних чи будь-яких лобістських інтересів.

Прикладом напівкількісних підходів є модель, розроблена В. Копліним і М. О'Лірі, в основі якої лежать рівняння множинної регресії:

$$HCT = a + a_1X_1 + a_2X_2 + \dots + a_nX_n$$

де *HCT* – показник стабільності внутрішньополітичної обстановки в конкретній країні (регіоні);

$x_1 \dots x_n$ – показники соціального, економічного і політичного становища країни, що безпосередньо впливає на стабільність обстановки в ній;

a – вільний член;

a_i – параметри, які, як і вільний член, оцінюються зі статистичних даних.

Так, наприклад, для розрахунку нестабільності (НСТ) в країнах, що розвиваються, вчені використовували такий показник, як чисельність політичних переворотів.

Згодом В. Коплін і М. О'Лірі запропонували використовувати для оцінки політичного ризику такі критерії, як стабільність режиму, заворушення, обмеження інвестицій та обмеження на зовнішню торгівлю. За кожним критерієм оцінюється розстановка політичних сил і ставлення кожної з політичних сил до нього (орієнтація): позитивне (+), негативне (-) і нейтральне (0). Поряд з орієнтаціями оцінюється послідовність кожної політичної сили щодо зазначеного фактора, тобто наявність єдності щодо займаної політичної позиції відносно розглянутого фактору.

По кожному з чотирьох факторів складалася матрична таблиця, яка повинна була заповнюватися експертами. Враховуючи ставлення конкретної політичної сили до розглянутого фактору (+, -, 0), визначалися показники орієнтації, послідовності, впливовості і зацікавленості за п'ятибальною шкалою, а потім з урахуванням певного знаку показники перемножуються.

На закінчення оцінюється ймовірність прояву кожного з чотирьох факторів за формулою:

$$P=f_1+f_2+f_3,$$

де, f_1 – сума узагальнених оцінок, які мають відносно оцінюваного фактору позитивну орієнтацію, f_2 – сума узагальнених оцінок, які мають відносно оцінюваного фактору нейтральну орієнтацію, f_3 – сума узагальнених оцінок, які мають відносно оцінюваного фактору негативну орієнтацію.

Окремої уваги заслуговує екологічний підхід Г. Кнудсена, що базується на припущенні, вперше висловленому Т. Гурріа і Д. Девісом про те, що високий ступінь національної фрустрації буде існувати там, де існує великий розрив між очікуваннями людей і їх фактичним добробутом [13]. До економетричних методик також можна віднести модель індексу політичної стабільності PSSI (Political System Stability Index), який оперує агрегованими статистичними даними. PSSI, авторами якого є Д. Гендель, Г. Вест і Р. Мідоу, аналізуючи послідовні зміни значень в часі кількісних показників, оцінює низку факторів політичного та соціального середовища (серед яких – етнолінгвістичних фрагментація, частота зміни уряду, урядові кризи та ін.)

Головним недоліком кількісних методів є концентрація на обмеженій кількості підвидів ризику, таких, як політична нестабільність, валютний контроль та експропріація. Повний список можливих ризиків набагато ширший і включає кілька сотень політичних, економічних і соціально-культурних чинників. Таким чином, вибір факторів і визначення їх відносної ваги залишається основною проблемою кількісного методу.

Іншою проблемою, з якою стикаються експерти і аналітики при спробі оцінити політичні ризики, є відсутність необхідного обсягу репрезентативної статистичної інформації про настання тих чи інших ризикових випадків, пов'язаних з дією політичних чинників. У зв'язку з неможливістю сформулювати вибірку, що забезпечує відповідний рівень надійності результатів дослідження, використання статистичних чи економетричних методів при оцінці політичних ризиків стає дуже обмеженим.

Перевагою кількісного підходу є можливість порівнювати різні країни та регіони за ступенем ризику, використовуючи єдиний числовий фактор ризику, який підсумовує відносний вплив певних індикаторів, що є безсумнівним достоїнством цих методик. Хоча кількісний підхід претендує на більшу об'єктивність, найбільш доцільними і вільними від недоліків можна вважати системи аналізу, що базуються на поєднанні якісних і кількісних методів оцінки політичного ризику.

Четверте покоління підходів характеризується інтеграцією здобутків попередніх підходів і створенням комплексних і системних індексів із залученням експертів. Першою системою такого виду став індекс BERI (Business Environment Risk Index). Складання рейтингу країн за рівнем ризику включає в себе кілька етапів: вибір змінних (політична стабільність, ступінь

економічного зростання, рівень інфляції, рівень націоналізації тощо), визначення ваги кожної змінної (максимальна вага має зміна політичної стабільності), обробка показників за методом Дельфі з використанням експертної шкали, виведення сумарного індексу, теоретично розташованого в межах від 0 до 100 (мінімальний індекс означає максимальний ризик, і навпаки).

Характер концептуалізації політичної ризикології на пострадянському просторі визначається тим, що більшість дослідників розглядають терміни «ризик» і «небезпека» як синоніми. Наприклад, російський дослідник О. Алигін вважає, що політичний ризик реалізується в системі політичних відносин і є діяльністю в умовах невизначеності, в процесі здійснення якої об'єктивно можна оцінити ймовірні спільні негативні і позитивні наслідки цієї діяльності [1]. В. Лапицький визначає його як особливий тип ставлення до соціальної дійсності, орієнтованої на зняття невизначеності в ситуації неминучого вибору, в умовах, за яких виявити сукупність несприятливих і сприятливих наслідків дій, що застосовуються соціальними суб'єктами, і оцінити ймовірності розвитку наслідків [3]. В. Сілкін політичним ризиком вважає загрозу порушення державою гарантій прав іноземних інвесторів, тобто порушення державою зобов'язань, прийнятих нею відповідно до укладених міжнародних угод [5]. К. Турбіна, аналізуючи страхування міжнародних угод від політичних ризиків, до останніх відносить події непереборної сили, що не залежать від волі сторін угоди, але завдають майнову шкоду інтересам однієї з них. Перелік таких ризиків відноситься до форс-мажорних застережень, що означає, що заподіяння шкоди майновим інтересам однієї зі сторін угоди при форс-мажорних подіях не тягне за собою компенсації [6].

В Україні дослідження проблематики політичних ризиків практично не проводяться. Лише останнім часом спостерігається актуалізація інтересу до аналізу політичних ризиків українськими політологами, серед яких найбільший науковий доробок має професор кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара В. В. Кривошеїн. На його думку, політичний ризик – це категорія політичної науки, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами суспільно-політичних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентно притаманних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами та невикористаними можливостями [2]. Автор зазначає, що це визначення ґрунтується на системному підході до категорії політичного ризику і вказує на необхідність аналізу впливу на об'єкти керування множини внутрішніх і зовнішніх чинників та надсистеми, а також урахування ставлення до ризику суб'єктів діяльності (суб'єктів ризику).

Висновки. Таким чином, ми вважаємо, що для дослідження поняття «політичний ризик» необхідно враховувати фактори динамічного чи константного характеру, функціоналізація яких призводить до регресивної діяльності, яку можна зафіксувати за допомогою теоретичних чи емпіричних методів. Це дозволяє розширити межі дослідження цього явища та конституювати факт можливості створення єдиного інтегративного й комплексного підходу до визначення політичного ризику. Актуальним напрямом подальшого вивчення окресленої проблеми є розробка нового комплексного інструментарію дослідження політичних ризиків

Список використаних джерел і літератури

1. Альгин А. П. Риск: сущность, функции, детерминация, разновидности, методы оценки: Социально-философский анализ : автореф. дисс. на соиск. науч. степени д-ра филос. наук : спец. 09.00.01 «Онтология и теория познания» / А. П. Альгин. – М., 1990. – 40 с.
2. Кривошеїн В. В. Політична ризикологія: епістемологічний статус, предметна сфера, аналітичні інструменти [монографія] / В. В. Кривошеїн. – Дніпропетровськ : Інновація, 2009.
3. Лапицький В. Ф. Политический риск в управлении социальными конфликтами : автореф.

- дисс. на соиск. науч. степени канд. филос. наук : спец. 09.00.11 «Социальная философия» / В. Ф. Лапицкий. – М., 1992. – 22 с.
4. Мазун Я. Управление политическим риском в корпорациях США / Я. Мазун // Проблемы теории и практики управления. – 1994. – № 6. – С. 54–68.
  5. Силкин В. В. Правовые формы привлечения и защиты прямых иностранных инвестиций по законодательству и международные договоры РФ : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. юр. наук / В. В. Силкин. – М., 2001. – 28 с.
  6. Турбина К. Е. Инвестиционный процесс и страхование инвестиций от политических рисков / К. Е. Турбина. – М., 1995.
  7. Conklin D. Analyzing and Managing Country Risks / D. Conklin // Ivey Business Journal. – 2002. – № 1.
  8. Eiteman D. K. Multinational Business Finance / D. K. Eiteman, A. I. Stonehill, M. H. Moffett; 6th edition. – Reading : Addison-Wesley, 1992.
  9. Hasmi A. Importance of Political Risk Assessment Function in U.S. Multinational Corporations / A. Hasmi, T. Guvenli // Global Finance Journal. – 1992. – № 2. – P. 137–144.
  10. Fitzpatrick M. The definition and assessment of political risk in international business: a review of the literature / M. Fitzpatrick // Academy of Management Review. – 1983. – Vol. 8. – P. 249–254.
  11. Green R. Political Instability as a Determinant of U.S. Foreign Investment. / R. Green // Journal of International Business Studies. – 1972. – № 5.
  12. Kennedy Ch. R. The External Environment-Strategic Planning Interface: US Multinational Corporate Practices in the 1980s / Ch. R. Kennedy // Journal of International Business Studies. – 1984. – Spring. – P. 99–108.
  13. Knudsen H. Explaining the National Propensity to Expropriate: An Ecological Approach / H. Knudsen // Journal of International Business Studies. – 1974. – Spring.
  14. Kobrin S. J. Political Risk: A Review and Reconsideration / S. J. Kobrin // Journal of International Business Studies. – 1979. – Vol. 10, № 1 (Spring / Summer).
  15. Kobrin S. Managing Political Risk Assessment: Strategic Response to Environmental Change / S. J. Kobrin, J. Stephen. – L., 1982.
  16. Mortanges P. Political Risk Assessment; Theory and the Experience of Dutch Firms / P. Mortanges, V. Allers // International Business Review. – 1996. – № 5. – P. 305–304.
  17. Rice G. A managerial procedure for political risk forecasting / G. Rice, E. Mahmoud // Management International Review. – 1986. – Vol. 26. – P. 12–19.
  18. Robock S. H. Political Risk: Identification and Assessment / S. H. Robock // Columbia Journal of World Business. – 1971. – May / August. – P. 1–8.
  19. Weston V. F. International Management Finance / V. F. Weston, B. W. Sorge. – Homewood, 1972. – P. 7–24.